

Policy brief #5, 23.06. 2024

**Становище внутрішньо переміщених осіб в Україні
під час війни**

Сергій Кардаш

ЦПР НАУОА

Юрій Мацієвський

ЦПР НАУОА

Наукова редакція

Юрій Мацієвський

Центр політичних досліджень НАУОА

Острого, 2024

Перехід війни у затяжну фазу зумовлює появу феномену «тривалої внутрішньої міграції». Його ключовими характеристиками є невисокий рівень офіційної зайнятості (приблизно 40% серед ВПО); зростаючі потреби у грошовій та матеріальній допомозі від держави та приймаючої громади. У той самий час через хронічні проблеми з бюджетним дефіцитом неможливо забезпечити прийнятний рівень соціальної захищеності ВПО. Це вимагає активізації зусиль ВПО у спробі побудувати правильну стратегію вирішення нових проблем. Успішність адаптації ВПО до нових реалій є однією з основних проблем як сучасного періоду, так і післявоєнного відновлення України.

Кількість та структура внутрішньо переміщених осіб

Перша хвиля внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з'явилася в Україні після російської анексії Криму та початку конфлікту на Донбасі, звідки змушені були переселитися близько 1,5 млн осіб. Нова, набагато потужніша хвиля почалася після повномасштабного вторгнення РФ. Згідно даних офіційної статистики, на сьогодні [кількість](#) офіційно зареєстрованих ВПО в країні досягає 4,9 млн осіб. З них – 3,6 млн – особи, які перемістилися (чи повторно перемістилися) після початку повномасштабної війни. З них – 2,5 млн, які перемістилися і не можуть повернутися до своїх домів (оскільки житло або зруйноване, або знаходиться у зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території). Однак, за [оцінками](#) посадовців, реальна чисельність ВПО більша, оскільки близько 2 млн громадян, хоча і зазнали вимушених переселень, проте з різних причин як ВПО не зареєструвалися.

Децю іншою статистикою оперує Міжнародна організація з міграції (МОМ), яка протягом всього періоду повномасштабної війни здійснює опитування населення України щодо вимушеної міграції. Згідно з [оцінками](#) МОМ, станом на квітень 2024 р., у країні нараховувалося 3,5 млн ВПО. В порівнянні з червнем 2023 року кількість ВПО за даними опитувань МОМ [зменшилася](#) на 1,6 млн осіб. Серед переміщених людей 59% складають жінки, 41% – чоловіки. Хоча [більшість](#) ВПО є людьми працездатного віку (54%), чверть переміщених осіб (27%) – це діти, і значну частку (19%) складають також люди у віці 60 років і старше.

Найбільше ВПО [мешкає](#) в Дніпропетровській (479 тис. осіб, або 14% від загальної фактичної чисельності ВПО) та Харківській (414 тис., 12%) областях. Тоді як столиця, м. Київ (343 тис., 10%), і Київська область (268 тис., 8%) посідають, відповідно, третє і четверте місця за чисельністю прийнятих ВПО.

З вересня 2022 року частка нових ВПО відносно загальної чисельності ВПО зменшилася, причому станом на квітень 2024 року 82% ВПО покинули своє звичне місце проживання понад рік тому. Це вказує на затяжний характер внутрішнього переміщення в Україні, причому значна частина ВПО, які були вимушені залишити дім у перший рік війни, досі не повернулися.

Більшість ВПО (75% або 2,68 млн. осіб) походять із прифронтових областей, у тому числі з територій, які раніше були або й досі окуповані Російською Федерацією. Переважно в межах України переміщаються з Донецької до Дніпропетровської області (200 тис. ВПО) та з Донецької області до Києва (111 тис. ВПО). Більшість опитаних ВПО (72%) перемістилися до інших областей, тоді як у межах області походження перемістилося трохи більше чверті (28%). Найвищі показники переміщень у межах області демонструють Харківська (85%) та

Запорізька (91%) області. Високі показники переміщень у межах областей на території прифронтових Харківської та Запорізької областей разом із високою концентрацією ВПО у Харківській і Дніпропетровській областях на сході свідчать про загальне бажання ВПО залишатися поблизу регіону походження.

Основними причинами вибору ВПО поточного місця переміщення були уявлення про покращення безпекової ситуації (45%) та перебування ближче до своєї сім'ї та друзів (24%). Варто зазначити, що Харківська область також демонструє велику кількість повернень, що свідчить про те, що покращення безпекової ситуації не обов'язково є основною умовою, яка сприяє поверненню населення.

Соціальна інтеграція ВПО до приймаючих громад

Вдала соціальна інтеграція, адаптація внутрішньо переміщених осіб до нового місця проживання потребують співпраці як самих ВПО, так і громад, що приймають нових людей. Як показує український досвід, до необхідних кроків адаптації належать отримання роботи, житла, освіти, доступу до медичних та інших соціальних послуг, а також побудова нових соціальних зв'язків та інтеграція в нову спільноту.

Ефективним інструментом соціальної адаптації на новому місці також є участь у культурному житті громади, долучення до мистецьких проєктів, які діють одразу в кількох напрямках: дозволяють випрацювати механізми взаємодії, єднання зі спільнотою, реалізувати потребу творчості та справляють терапевтичний ефект (арт-терапія). Більшість ініціатив у цьому полі зараз [реалізують](#) громадські організації.

В той же час, кращій адаптації ВПО до нового місця проживання сприяє загальний низький рівень ксенофобських настроїв в українському суспільстві. Наприклад, за даними [опитування](#) станом на березень 2024 року 68% українців позитивно ставляться до внутрішніх переселенців, які вимушені жити в інших місцях України, і лише 3% українців ставляться до них негативно. В той же час, понад три чверті опитаних ВПО [вказали](#), що не стикалися зі зневажливим ставленням до них з боку представників місцевої громади. Ті 22% ВПО, які стикалися з дискримінацією через переміщення, вказали, що це могло відбуватися при отриманні соціальної допомоги та соціальних послуг, оренді чи купівлі житла, у побутових відносинах з родичами, сусідами, при пошуку роботи та під час медичного обслуговування.

Про досить високий ступінь інтеграції ВПО у життя приймаючих громад свідчить рівень зацікавленості місцевим життям. Так, серед внутрішньо переміщених осіб майже 80% людей цікавляться життям приймаючої громади, причому 41% з них беруть активну участь у її житті. Як бачимо, відсоток тих ВПО, хто стикався з дискримінацією, невеликий.

Також варто зазначити, що соціологи не фіксують суттєвих регіональних відмінностей у ставленні до ВПО. Загалом, трохи гірше ставляться до ВПО мешканці західних областей України. Найкраще ставлення спостерігається серед жителів сходу та півдня. Однак ці відмінності не впливають на вибір нового місця

проживання. Важливими натомість є [уявлення](#) про покращення ситуації безпеки (45%) та перебування ближче до своєї сім'ї та друзів (24%).

Потреби ВПО та засоби їх реалізації

За даними дослідження МОМ, через тривале переміщення та витрату власних ресурсів, найчастіше згадуваною [потребою](#) ВПО є продовольство (39%). Четверть опитаних ВПО також повідомили про потребу в одязі (25%), менше – про засоби гігієни (21%), ліки (18%) та допомогу з орендою житла (13%).

При тому, більшість ВПО бажали б отримувати від держави соціальну допомогу у грошовій формі. Саме такі виплати надають певну автономію у виборі товарів і послуг для придбання, стимулюючи відчуття нормальності в умовах війни, а також надаючи підтримку місцевій промисловості та бізнесу, навіть у прифронтових районах.

Другою найбільш затребуваною формою допомоги є матеріальна підтримка, причому цій формі надавали перевагу ті, хто найбільше потребували засобів гігієни (40%). Найменш популярними формами допомоги виявилися можливості здобуття освіти та створення робочих місць, за винятком ВПО, які потребують можливостей для заробітку (34% і 13% відповідно). Вочевидь, ця частина громадян загалом надає перевагу більш безпосередньому задоволенню потреб, що вказує на те, що війна створює значне навантаження на їхнє повсякденне життя.

Український уряд, розробляючи механізми соціальної допомоги ВПО, орієнтувався насамперед на задоволенні базових потреб шляхом грошових виплат. Зокрема, з початку повномасштабного вторгнення були призначені грошові щомісячні виплати у розмірі 3 тис. грн (200 дол. США за [паритетом](#) купівельної спроможності) на кожну дитину чи людину з інвалідністю та 2 тис. грн (133 дол. США за паритетом купівельної спроможності) – усім іншим. В загальному, на виплати ВПО у 2022 році [витратили](#) 52,8 млрд грн з державного бюджету, а кількість отримувачів склала 2,3 млн. осіб. У 2023 році зросла як кількість отримувачів (до 2,5 млн осіб), так і прямі витрати з державного бюджету (73,3 млрд. грн).

До липня 2023 року цю допомогу призначали безстроково та виплачували навіть тим, хто виїхав жити за кордон або повернувся до своїх домівок на тимчасово окупованих територіях. Потім уряд почав міняти правила надання допомоги переселенцям. Так, з 1 березня 2024 року грошову підтримку отримуватимуть лише ті, хто відповідатиме певним критеріям майнового стану та звернувся по допомогу після 1 серпня 2023 року. Загальний принцип нового підходу до виплат ВПО полягає в тому, що держава братиме до уваги сукупний дохід родини, який у розрахунку на одного члена сім'ї має становити не більше 9 444 гривень на людину.

Потреба в поступовій оптимізації грошових виплат, за [словами](#) українських урядовців, обґрунтовується величезним дефіцитом державного бюджету (1,57 трлн грн.), а також вимогами міжнародних партнерів.

Окрім того, українська влада, скорочуючи категорії отримувачів грошової допомоги, намагається стимулювати ВПО до працевлаштування. Наприклад, за даними Міністерства соціальної політики, станом на 1 грудня 2023 року грошову

допомогу отримували близько 2,6 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Близько 1,3 мільйона з них - люди працездатного віку, при цьому лише близько 40 відсотків з них - працевлаштовані. З огляду на таку статистику в уряді вирішили заохотити тих ВПО, які активно намагаються самостійно забезпечити матеріальний добробут, і мають дітей, молодших за 14 років. Йдеться про сім'ї, працездатні члени яких, наприклад, працевлаштувалися, зареєструвалися як фізична особа-підприємець та розпочали відповідну діяльність, отримали мікрогрант на створення чи розвиток власного бізнесу або ж ваучер на навчання. Отже, якщо у такій родині є діти до 14 років, то ця родина має право на державну допомогу на проживання впродовж наступних шести місяців.

Також отримати виплати ще на шість місяців може сім'я, в якій працездатна людина на дату звернення зареєструвалась в центрі зайнятості як безробітна або як така, що шукає роботу, але ще не працевлаштувалась, і в якій водночас є діти, які навчаються. Допомога призначатиметься на всіх людей з числа ВПО у таких сім'ях.

Така оптимізація виплат, на [розрахунками](#) урядовців, дозволить скоротити прямі витрати з державного бюджету на 16 млрд грн (з 73 млрд у 2023 році до 57 млрд грн у 2024 році). Загалом Україна продовжить підтримувати виплатами більш ніж 1,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб.

Окрім того, практично у кожній приймаючій громаді є власні (локальні чи регіональні) програми допомоги ВПО. Ці програми переважно реалізуються у матеріальній формі у вигляді продуктових та непродуктових наборів. Наприклад, у м. Києві діє місцева [програма](#) «Турбота. Назустріч киянам».

Оцінку адаптації ВПО до нових умов проживання можна проаналізувати на прикладі м. Острог, Рівненської області. Як і в багатьох інших громадах, в Острозі було сформовано [місця](#) компактного проживання (МКП) для ВПО. Зокрема таким МКП послужили окремі гуртожитки Національного університету «Острозька академія». На базі одного з таких студентських містечок було розміщено 70 осіб із числа ВПО. Умови проживання у гуртожитках повністю відповідають санітарним, протипожежним вимогам, обладнані протиракетним укриттям. Проживання ВПО здійснюється на безоплатній основі, а витрати на комунальні послуги покриваються за рахунок державного бюджету.

МКП на регулярній основі відвідують благодійні організації, які надають психологічні та соціальні послуги. Частина дітей ВПО навчаються у місцевій школі, частина – дистанційно у школі за попереднім місцем проживання. Із загальної кількості ВПО, які проживають у цьому МКП, офіційно працевлаштовано 20 осіб.

Регіональні тенденції ринку праці в Україні

За [даними](#) сервісу «Work.ua», станом на січень 2024 р. порівняно із лютим 2022 р. за кількістю пропозицій роботи ринок праці відновився на 93%. Але відновлення відбувається нерівномірно у регіональному розрізі. У порівнянні з довоєнними показниками найбільше зросла кількість вакансій у таких областях: Закарпатській (155%), Івано-Франківській (146%), Хмельницькій (125%), Львівській (123%), Вінницькій (120%), Рівненській (118%) та Чернівецькій (116%). По абсолютній кількості пропозицій роботи незмінними лідерами є: Київська (30 913

вакансій), Львівська (8 473), Дніпропетровська (8 452), Одеська (5 752) та Харківська (3 347) області. У цих областях зосереджено 63% всіх вакансій.

Крім цього, масштабна вимушена міграція працездатного населення за межі країни, мобілізація до лав ЗСУ, поглиблення освітньо-професійних диспропорцій на ринку праці та нерівномірне її відновлення як у географічному, так і галузевому вимірі призвели до нестачі кваліфікованих кандидатів на працевлаштування на регіональних ринках. Наприклад, у Закарпатській та Івано-Франківській областях до повномасштабної війни у багатьох населених пунктах [спостерігалася](#) нестача робочих місць. На початок 2024 р. ринок праці у цих областях відновився відповідно на 155% та 146% робочих місць за рахунок релокованих підприємств та створення нових виробництв на віддалених від лінії фронту територіях. Тобто вакансій тут більше, ніж до повномасштабного вторгнення, але кандидатів на заміщення вакансій все одно не вистачає. Схожа ситуація склалася й у інших західних областях. Від дефіциту кадрів також страждають роботодавці у прифронтових регіонах, де складнощі з наймом робітників пов'язані з відносним знелюдненням територій.

Проблеми з працевлаштуванням ВПО

Вимушене переміщення в період повномасштабної війни зумовило серйозні ризики для ВПО щодо працевлаштування. Дослідження МОМ (станом на червень 2023 року) за [свідчило](#), що в цілому по країні лише 40% ВПО, мали роботу. Для порівняння, рівень зайнятості серед непереміщеного населення становив 50%. За даними опитування, до війни ситуація була зворотною: працювали 62% респондентів, які нині є ВПО, і 53% опитаних серед непереміщеного населення.

При тому, дані з інших статистичних джерел показують подібну картину. Наприклад, за результатами липневого (2023 року) [опитування](#) порталу [roboota.ua](#), переважна більшість опитаних (56,2%) не мали роботи і активно її шукали. При цьому чверть респондентів (26,2%) хоча і працевлаштовані, але шукали краще місце роботи. Більш ніж половина опитаних (64,4%) шукали повну зайнятість, а неповна зайнятість або фриланс цікавила 39% та 16,5% опитаних відповідно.

Станом на початок 2024 року ситуація з рівнем працевлаштування ВПО практично не змінилася. За [даними](#) Міністерства соціальної політики, з 2,1 мільйона ВПО працездатного віку офіційно працевлаштовані лише 800 тисяч. До центрів зайнятості звернулися менше 7%. І це при тому, що опитування фокус-груп переселенців свідчать: тема безробіття для них — одна із ключових. Частково робочі місця допомагає шукати місцева влада, але вирішення проблеми безробіття і далі залишається головним викликом для держави.

Станом на червень 2023 року у центрах зайнятості [були](#) зареєстровані лише про 70 тисяч безробітних ВПО, і кожному третьому вже знайшли роботу. Найкращі показники із працевлаштування — на Дніпропетровщині, Рівненській, Волинській та Житомирській областях. Це зокрема пов'язано з тим, що саме у ці регіони найбільше релокувалися підприємств з територій активних бойових дій.

Головними [проблемами](#) у пошуку роботи, з точки зору самих ВПО, є низька оплата праці, небажання роботодавця наймати на роботу ВПО, відсутність вакансій за рівнем освіти та досвідом, недостатність професійних навичок та

досвіду роботи, брак підтримки у пошуку роботи або ж неактуальність професії. Більшість респондентів потребують допомоги у пошуку вакансій та складанні резюме, а також у проведенні співбесіди з роботодавцями.

Водночас, урядовці та деякі представники бізнесу [наголошують](#) на тому, що повернення ВПО до зайнятості ускладнює, зокрема, й відсутність у них мотивації для перенавчання та перекваліфікації відповідно до потреб ринку праці, що пропонується центрами зайнятості.

На [думку](#) експертів, однією з ключових проблем, на яку має звернути увагу держава, є те, що ВПО, які шукають роботу, не йдуть у центри зайнятості. На це можуть впливати кілька чинників, зокрема недостатня комунікація з боку держави щодо ефективності звернень до центрів зайнятості. Тут держава має дати зрозуміти, що центри зайнятості не просто існують, а реально можуть допомагати у пошуку роботи.

Держава намагається вживати заходи зі сприяння зайнятості. Наприклад, через Державний центр зайнятості реалізуються програми з надання грантів на перенавчання. Ті ВПО, які не зареєстровані як безробітні та мають вищу або професійно-технічну освіту, можуть отримати ваучер на навчання на суму, що не перевищує розмір 10 прожиткових мінімумів (наразі близько 30 тисяч гривень або (2000 дол. США за паритетом купівельної спроможності). З його допомогою, внутрішньо переміщені особи можуть підвищити кваліфікацію або ж здобути нову професію з переліку понад 120 спеціальностей, затверджених міністерством економіки. Крім того, для ВПО доступні грантові програми на розвиток власної справи на суму до 250 тисяч гривень (16666 дол. США за паритетом купівельної спроможності). Якщо ж переміщена особа є подружжям ветеранів, сума гранту може сягати до 500 тисяч гривень.

Також, ще навесні 2022 року [запрацював](#) “Єдиний портал вакансій”. Тут є інформація з усієї України – від служби зайнятості, яка спільно з Міністерством економіки створила цей ресурс, та провідних сайтів із пошуку роботи. Наразі на порталі майже 250 тис. вакансій, середній розмір зарплати становить 11 тис. гривень на місяць. Вищий рівень оплати праці, 30–50 тис., роботодавці пропонують кваліфікованим працівникам із досвідом роботи, за виконання складних завдань або за роботу в особливих умовах.

Отже, проблеми, пов’язані з масовим вимушеним переселенням, потребують від держави, громад вселення та походження / повернення значних зусиль щодо адаптації, інтеграції / реінтеграції постраждалих осіб та їх соціальної підтримки. Водночас складні та багатогранні завдання постають власне перед ВПО, оскільки в умовах невизначеності доводиться пережити стрес від вимушеної зміни місця проживання та пристосувати свій спосіб життя до нових умов.

Незважаючи, на масовий характер вимушеної міграції населення, українське суспільство та держава, намагаються створювати прийнятні умови для поступової інтеграції ВПО у приймаючі громади. Цьому сприяє як відсутність суспільної ксенофобії, так і конкретні заходи, що впроваджуються на рівні громад чи територій.